

Fredrik Barth

MINNETALE OVER PROFESSOR EMERITUS THOMAS FREDRIK WEYBYE BARTH

holdt på møte
20. oktober 2016

av professor Ottar Brox

Fredrik Barth døde 24. januar. Han var som sosialantropolog gjennom mer enn 60 år utvilsomt en av verdens viktigste utøvere av denne disiplinen, og han vil også komme til å få en stor plass i historia om norsk og internasjonal samfunnsvitenskap, også utafor antropologien.

Han var født i 1928 som sønn av professor i geologi Tom Barth og Randi, født Thomassen. Fordi hans far i 1946 fikk et professorat i Chicago, kom Fredrik til å studere antropologi på et av verdens beste institutter i dette faget, der han tok en mastergrad som 21-åring. Som gymnasiast hadde han vært mest interessert i paleontologi og evolusjon, som sammen med arkeologi var sentrale elementer i amerikansk antropologi. Men som assistent på et arkeologisk feltarbeid i irakisk Kurdistan begynte hans livslange engasjement i Midtøstens kultur og utvikling – men særlig i de sosiale prosessene som han kunne studere som deltaker i folks daglige liv. Det var som *feltarbeider* Fredrik Barth fikk gjennomslag i det faget han hadde valgt, og ingen av hans fagfeller har vel så klart formulert avstand til etnografiske spekulasjoner som ikke bygger på autentiske informantutsagn, direkte observasjoner og registreringer. Det er vel heller ingen verdenskjent samfunnsforsker som har tilbrakt så stor prosent av sine netter i telt – eller i andre lite komfortable overnattingsmuligheter, som i baktamanenes mannshus med felles soveplattform – i utilgjengelige områder i Ny-Guineas høyland.

Hans avhandling om Kurdistan ble levert til Universitetet i Oslo, men ikke godtatt av komiteen. Men underkjenninga kan ikke ha redusert Fredriks sjøltillit og ambisjonsnivå. Ved hjelp av professor Georg Morgenstierne, som underviste ham i pashto, fikk han et femårig universitetsstipend, og

kunne gjøre et langvarig feltarbeid i Swatdalen i Nordvest-Pakistan. Hans feltarbeid der førte ikke bare til doktorgrad i Cambridge, og boka *Political Leadership among Swat Pathans*, men også til spontant gjennomslag i det internasjonale sosialantropologiske forskermiljøet. Det som i utgangspunktet særlig interesserte Barth i Swat var – med hans biograf Hylland Eriksens formulering: ”Hvilke mekanismer sørger for at samfunn overhodet henger sammen i fravær av en sentral autoritet, statlig voldsmakt, politi, domstoler og fengsler?” (2013, s. 43). Ett av svarene er skiftende og fleksible koalisjoner som holder hverandre i sjakk.

For den som særlig har vært opptatt av mulighetene for å utnytte sosialantropologisk kunnskap for praktiske og politiske formål, er hans neste større arbeid – om sauenomadene i Sør-Persia – av særlig stor interesse: Hva kommer det av at det i enkelte områder er et bærekraftig forhold mellom beite og dyretall, mens andre overbeites og taper sin produktivitet? Alle har hørt om ”allmenningens tragedie”: Ressurser som alle har rett til å utnytte, som fellesbeiter, blir lett snaugnagd, nedtråkket og ødelagt – om de ikke blir strengt regulert. Fredriks økologiske arbeider om Basserienes sauehold forklarte hvordan spontane og ustyrte prosesser sørget for å holde beitepresset innafor visse grenser – uten at myndigheter med strenge sanksjoner var involvert. Det var Fredriks arbeider om sauenomader den norske reindriftsadministrasjonen burde lese, og ikke irrelevant landbruksøkonomi om ”stor-driftens fordeler” – særlig fordi han i sin analyse trekker inn nomadenes forhold til fastboende folk som i samme region utnytter andre nisjer.

Omkring 1960 var det begynt å bli stor interesse for den unge antropologen med den raskt voksende meritt-lista, og han ble for eksempel forsøkt rekruttert til det prestisjetunge Columbia-universitetet. Men han var mest interessert i å bo i Norge, og filosofen Knut Erik Tranøy klarte å få etablert et personlig dosentstipend for ham ved Universitetet i Bergen.

Men før han kunne begynne å arbeide der, måtte han ta på seg å fullføre et arbeid om Balutsjistan, påbegynt av hans venn og kollega Robert N. Pehrson som døde under feltarbeidet. Fredrik kunne bygge på Pehrsons notater, men måtte også gjøre eget feltarbeid for å få gjennomført prosjektet.

Som norsk universitetslærer var Barths viktigste innsats etableringa av Institutt for Sosialantropologi i Bergen, der han ble professor i 1965. Det må være riktig å si at han i løpet av få år – fra 1961 til midt på 70-tallet, da han ble sjef for Etnografisk Museum i Oslo, grunnla moderne norsk sosialantropologi – og et forskningsmiljø som snart ble kjent som ”The Bergen School of Social Anthropology”. Å signalisere tilknytning til dette miljøet

var en effektiv måte å skape interesse for sine bidrag på når en deltok på faglige møter ute i den store verden.

Som hans lærling og juniorkolleger gjennom mange år vil jeg gjerne bruke litt tid på Fredrik Barth som lærer. Alle som har sittet under hans kateter, har opplevd *sjokk* av ny erkjennelse, ikke bare nye kunnskaper, men også radikalt nye måter å klassifisere og bruke kunnskapene på.

Et eksempel på hvordan norske studenter som Fredriks elever måtte lære å tenke nytt, kan være at det ikke er "virkeligheten" vi forholder oss til på vår vei gjennom livet, men våre *forestillinger* om denne virkeligheten. Om det er ei hengemyr eller et farlig troll som får oss til å gå i en stor bue gjennom skogen, er lite viktig for antropologen, fordi materielle realiteter og de forestillinger vi bare har i hodet kan ha de samme handlingskonsekvenser. Det gjelder vel like mye børsspekulanten som hodejegeren i jungelen på Ny-Guinea.

Det er så mye vi kunne trekke fram – vi som har vært så heldige å ha hatt ham som lærer og veileder. Jeg har ingen problemer med å tilstå at jeg ikke hadde noe skikkelig begrep om hva "modellering" var, før jeg kom til å være tilstede på et hovedfagseminar der han kom med dette eksemplet: – – Paleontologene kan legge kadavrene ved siden av hverandre på arbeidsbenken og umiddelbart sammenlikne dem. Men vi, vi må lage *modeller* av det vi har observert eller hørt i felten, og deretter sammenlikne modellene. Det er ikke *samfunn* vi sammenlikner, men *modeller* av samfunn. – Det er ei god formulering av den arbeidsmåten som han utvikla til perfektjon, og et godt stykke på vei klarte å lære bort.

Da han begynte sin lærergjerning i Bergen, hadde han som sagt bak seg flere feltarbeider og bøker om Midtøsten, og han fortsatte selvfølgelig arbeidet med denne regionen. Men samtidig satte han i gang undersøkelser av sosiale endringsprosesser i Norge, og trakk inn flere av oss som fra andre faglige utgangspunkter var i gang med slike prosjekter. Om en f.eks. hadde prøvd seg som lokalsamfunnsforsker ved hjelp av abstraksjoner fra amerikanske sosiologilærebøker, var det en frigjørende åpenbaring å få komme på seminarer i Bergen og bli konfrontert med Barths konkrete naturalisme. På et tidspunkt da det foregikk mye famling og usikkerhet i andre samfunnsfag, etablerte Barth en autoritativ *skole* – med klare kriterier for godt og dårlig faglig arbeid.

Jeg skal ikke gjøre noe forsøk på å framstille Fredriks lærebygning her og nå på en fylllestgjørende måte, men noen av de enkleste og viktigste trekk av det han prøvde å lære oss nybegynnere, må det være tid til: Skal vi forstå hvordan vårt eller andres samfunn endres, må vi forstå hvordan våre *forestil-*

linger om dette samfunnet endres. – Dette kan høres ut som marxisme snudd på hodet. Likevel ble mange av oss som ble Barths elever på 1960-tallet sterkt tiltrukket av det vi oppfattet som en konsekvent *materialisme*: Drastiske forskjeller mellom to samfunn kunne reduseres til spørsmålet om det kunne høstes en eller to risavlinger der.

Han lærte oss å se på samfunnet som *prosess*: Alt det ved f.eks. det norske samfunn som framtrer for oss som bastante *strukturer*, vedlikeholdes, gjenskapes og omskapes gjennom våre handlinger. (Det er naturligvis ikke til hinder for at *noen* av de faktorer som styrer våre handlinger, er slike faste trekk ved samfunnet som natur, bygninger og lover.) Men veien til en helhetlig forståelse av samfunn går gjennom studiet av sosial *handling*, og de konkrete hendelser som sosiale prosesser består av. Vi forstår ikke hvordan samfunnet er bygd opp (sosial struktur), om vi ikke forstår de viktige enkelthendelser som endring består av. Mange av oss som satt i hans auditorium, hadde prøvd oss i andre fag – som kulturhistorie eller beslutningsteori av typen økonomi: Gjør folk det de gjør fordi det var slik far eller bestemor gjorde det, eller kalkulerer de seg fram til hva som ”lønner seg best” for dem? I alle fall for denne Barth-eleven ble dette et ikke-problem: Vi kan alle ha kulturtradisjon som utgangspunkt, men ”folk flest” er i stand til å modifisere eller forlate tradisjonelle handlingsmåter om praktiske forhold som priser, ny teknologi eller moralske forestillinger endres.

Barth *reifiserte* ikke kultur, men gjorde antropologien til et studium av *samhandling*. Det var ikke skikker, språk og historie som var interessant i og for seg, men selve *møtet* mellom folk som definerer seg forskjellig. Etniske grupper og grenser vedlikeholdes eller utviskes gjennom samhandling, og det er bare gjennom observasjon av konkret sosialt liv ”i grenseland” at vi kan forstå – enn si *løse* – etniske konflikter. (Interesserte må vises til hans mye siterte innledning til boka *Ethnic Groups and Boundaries*, Universitetsforlaget 1969, og siste kapittel i hans *Manifestasjon og prosess*, Universitetsforlaget 1994).

Den allment utbredte fordom om samfunnsvitenskap – at den går ut på å si enkle ting med vanskelige ord – passer ekstremt dårlig i Barths tilfelle. Han hadde ikke bare evnen til å gjøre komplekse fenomener forståelige, men som lærer og veileder var han nådeløs mot den som prøvde å pynte seg med fine ord – for ikke å snakke om moralske positurer. Karakteristisk for det kritiske, uformelle miljøet som han skapte rundt seg i Bergen, var at det lille instituttet, med et økende antall studenter fra slutten av 1960-tallet, fullstendig unngikk den destruktive politiske polariseringa som gjorde livet surt på så mange samfunnsvitenskapelige læresteder i denne perioden. Barth ga oss viktige impulser til studiet av vårt eget land, og selv om han som pensjonist

arbeidet som professor på eliteuniversiteter i USA, var det i Norge han ville bo og arbeide. Men samtidig insisterte han på at vi ikke kunne bli gode Norges-forskere uten å ha opplevd, konkret, langvarig og på kroppen, hva det innebar å leve under helt andre kulturelle og samfunnsmessige forhold.

Barth har nok i høy grad vært en antropolog for antropologer. Men mye av hans arbeid har likevel stor interesse utafør faget: Hans analyse av Furfolkets økonomi kan for eksempel leses som en nøkkel til utviklingsproblemet i mange områder i den fattige verden.

Senere har han gått videre fra økologisk tilpasning til andre store spørsmål: Hvordan oppstår og vedlikeholdes menneskers forestillinger om verden? Dette ble han vel særlig inspirert til gjennom et – for ham – lengere, og ekstremt anstrengende feltarbeid i en isolert jungelboplass i Ny-Guineas høyland, der han ble spesielt opptatt av å forstå folks ritualer.

Dette feltarbeidet inspirerte ham også til å skrive den knapt hundre siders boka som kanskje ettertida kan komme til å se som hans viktigste: *Cosmologies in the Making*. Isolerte smågrupper med nært beslektede språk, men svært lite kontakt med hverandre hadde utviklet sterkt forskjellige religiøse erkjennelser – like forskjellige som åsatrua og kristendommen – fra et felles utgangspunkt. Kort og for enkelt forklart må det skyldes at den lokale religionspraksisen ikke bygger på en fastlagt *tekst*, som prester og de troende kan kontrollere hverandre med. Dette prosjektet gjorde det nødvendig med mer feltarbeid hos baktamanene og deres nabofolk.

Men fra tidlig på 1970-tallet var det ikke bare Fredrik som reiste på feltarbeid solo, men "arbeidslaget Barth-Wikan", ettersom hans andre kone Unni Wikan deltok i det feltarbeidet som "Cosmologies" bygde på, var en viktig arabisk-kyndig medarbeider, som for eksempel gjorde det mulig å studere det som foregikk i den muslimske kvinneverden. Der hadde jo mannlige antropologer aldri hatt adgang. Teamet kunne derfor stille nye spørsmål når de gjorde feltarbeid i det sterkt kjønnsegregerte Sohar i Oman, der de særlig studerte "kulturell pluralisme" – den varige sameksistensen av store kulturelle forskjeller.

De gjorde også feltarbeid sammen på Bali, der religionene var det viktigste temaet. Her kunne Fredrik, med sine intensive studiemetoder bygd på nærkontakt med individuelle informanter, avlive tidligere akademiske forestillinger om at det fantes en felles "balinesisk kultur", og forklare variasjon mellom landsbyer som generert av religion, lokal organisasjon og politiske "bølger" som kommunisme.

Teamet Barth-Wikans siste feltarbeider – i Bhutan – var praktisk motivert, og resulterte ikke som de tidligere i teoretisk ambisiøse bøker.

Fredrik hadde i mange år vært interessert i å komme til Bhutan, og gjennom et Unicef-prosjekt om drikkevann, hygiene og barns helse ble det mulig. Kongen av Bhutan ble sterkt interessert i deres arbeid, slik at de fikk best mulig arbeidsmuligheter i et land der mange praktiske forhold skapte vansker.

Og myndighetene i Kina var i ferd med å flytte hele landsbyer for å kunne få mer energi ut av elvene sine, og Fredrik fortalte at han hadde bidratt så mye til planlegginga av en ny by at han regnet med at den kom til å bli kalt Fredrikstad!

I motsetning til mange av sine elever prioriterte professor Barth aldri den akademiske oppgaven å drive folkeopplysning eller samfunnsdebatt. Men når han først gjorde det, satte det merker. Svært mange opplevde hans TV-forelesninger på slutten av 1970-tallet, og bokversjonen *Andres liv og vårt eget* som en nøkkel til forståelse av forholdet mellom den industrielle verden og det store flertallet som lever under helt andre forhold. Etter TV-serien og boka ble en ikke lenger spurt om hva faget sosialantropologi handlet om. På sine eldre dager – under Afghanistan-krigen – bidro han med viktig folkeopplysning med boka *Afghanistan og Taliban*.

Forholdet mellom samfunnsvitenskap og politikk er problematisk for mange samfunnsengasjerte samfunnsforskere: Fredrik ga oss alltid i uformelle lunsjsamtaler inntrykk av å være en slags Dagblad-liberaler, fortalte aldri hva han stemte ved valgene, og ironiserte over oss som hadde bestemt oss med sarkasmer som utløste ubarmhjertige lattersalver. Hans treffsikre humor ved lunsjbordet på kafé Uгла kunne nok være litt arrogant – for eksempel om andre forskere som han hadde begrenset respekt for. Som da han sa om en kjent akademiker i et naboland: – Han skal visstnok være interessert i sosiologi! Vel – vedkommende var faktisk *professor* i dette faget ...

Helt til slutt vil jeg våge meg på en personlig vurdering av Fredrik Barths bidrag til utviklinga av samfunnsvitenskapene. Det er ingen tvil om at han har en selvfølgelig plass på lista over de fem viktigste sosialantropologene i verden gjennom de siste 60 år – og ikke bare for sine omfattende feltarbeider, monografier og hyppig siterte teoretiske artikler, som har gitt ham alt som finnes av siteringsrekorder, æresdoktorater og andre hedersbevisninger. Men viktigere er hans potensielle betydning for utviklinga av ”nabovitenskaper” som sosiologi, religionsforskning og økonomi.

For ikke lenge siden kom jeg til å lese en populær artikkel om *naturvitenskapenes* epokegjørende utvikling i etterkrigstida, som ikke bare har gjort det mulig å komme ut i verdensrommet, men også å spleise gener og kanskje til og med gjenskape utdødde arter ved hjelp av fossile levninger. Artikkel-

forfatteren hevdet at det var den *fysikken* som ble utvikla i mellomkrigstida som la grunnlaget for framgangen i *alle* naturfag – fra molekylærbiologi til astronomi. Det kan sikkert være noe uenighet om dette – om andre disipliner mener at impulsene kan ha gått den andre veien.

Jeg er ikke sikker på at jeg kan begrunne det fullt ut, og har slett ikke taletid til det i dag, men det er mulig at framtidige vitenskapshistorikere kan komme til å tillegge Fredrik Barths sosialantropologi en liknende rolle for samfunnsvitenskapenes utvikling som fysikken kan ha spilt for naturfagene. Om jeg skal gi et eksempel, kan jeg komme til å skape kontroverser i denne forsamling, og det er antakelig noe som ikke hører heime i en minnetale. Men det risikerer vel Akademiet, når det gir en av Fredriks mest entusiastiske og takknemlige elever den oppgave å ære hans minne? Men jeg kan vanskelig tenke meg at framtidige religionsforskere kan ignorere Barths arbeid *Cosmologies in the Making* uten å risikere dårlig karakter.

For å bruke et eksempel som ligger nærmere mitt eget arbeid: Under et debattmøte mellom samfunnsøkonomer og sosialantropologer på Universitetet i Oslo om økonomisk utvikling konkluderte Fredrik sitt syn slik: ”Begrepet *levestandard* har ingen mening om det ikke blir subjektivt definert!” Denne påstanden innebærer jo en fundamental kritikk av den form for samfunnsøkonomi som for eksempel bygger sitt levestandardbegrep på beregninger av nasjonal- eller regionalprodukt dividert på folketall. Det er jo ikke uvanlig at folk får høyere *opplevd*, subjektiv levestandard ut av virksomhet som knapt nok registreres i markedet. Det kan ikke være noen tvil om at faget samfunnsøkonomi kan trenge mer adekvate levestandardbegreper – på samme måten som flere naturfag kunne gjøre store sprang framover ved hjelp av begreper og metoder som fysikerne hadde utvikla for sine formål. Og samme hva det kommer av, kan det se ut som om yngre samfunnsøkonomer i dag har bedre begreper for velferdsproblemer enn de hadde for noen år siden.

Men *alle* samfunnsvitenskapene kan perfektioneres med inspirasjon fra nabofag: Raymond Firth, som Barth ofte refererte til, tok den klassiske nasjonaløkonomien som han hadde studert, med seg til Stillehavsoya Tikopia. Gjennom sitt lange antropologliv – han ble nesten 101 år – bidro han sterkt til å utvikle en deskriptiv kulturanthropologi, med ”diffusjon” som viktigste forklaring på kulturendring, til den disiplin som Barth lærte oss, med begreper som egnet seg bedre for den som ville studere samfunnsutvikling.

Vi kan bare konkludere med at samfunnsvitenskapene har mye å lære av hverandre. Og at han som vi i dag minnes, ikke bare har bidratt sterkt til å utvikle sin egen disiplin, men også, gjennom hele sitt lange arbeidsliv, har

bidratt mye til å gjøre *alle* samfunnsvitenskapene både bedre empirisk baserte, teoretisk konsistente og praktisk anvendelige.

Vi lyser fred over hans minne.

Sluttnote:

Detaljer om Barths mange og langvarige feltarbeider i minst 10 land, hans internasjonale rekorder når det gjelder antall siteringer, og alle de æresbevisninger som han har fått, må jeg av plasshensyn utelate, og henvise de mest interesserte til professor Hylland Eriksens *Fredrik Barth. En intellektuell biografi* (2013), som også inneholder en fullstendig oversikt over hans publiserte arbeider.